

розселення у цих країнах німецьких колоністів. Відповідно, для Німеччини доречно турбуватися про недоторканність та політичну цілісність цих держав [9, 61].

Аграрну реформу П.А. Столипіна П. Рорбах оцінював дуже високо, порівнював з реформами Олександра II. Перетворення селян на власників давало Росії дуже значні переваги. По-перше, реформа зміцнювала господарство Росії: „З проведенням до кінця аграрної реформи російська промисловість отримає внутрішній ринок, якого до того у належному вигляді вона не мала”. По-друге, селянство нарешті мало навчитись ототожнювати власні інтереси з державними. До початку реформи селяни ставилися до держави як до здирника, віддавали уряду податки і новобранців, не чекаючи у відповідь нічого доброго. Тепер держава надавала право власності й виступала гарантом його збереження, а селяни мали дуже вагомий мотив її підтримувати. Таким чином, в особі селянина російській „панславизм” отримував потужну опору і міг тепер вдатися до втілення своїх загарбницьких планів [8, 4]. Аграрна реформа в Росії – поворотна подія в історії світу. Якщо європейські уряди не зрозуміють це, європейська культура може зникнути. Доки реформа не досягла своєї мети, Росія вразлива, „захисники Європи” не повинні зволікати з нанесенням упереджувального удару.

Стабілізуюча роль заходів, спрямованих на створення міцного селянського господарства, за переконанням П. Рорбаха, мала бути усвідомлена керівництвом незалежної України. За даними П. Боровського, П. Рорбах був єдиним з німецьких публіцистів, хто наголошував на важливості вирішення аграрного питання для створення української національної держави [7, 4]. У 1915 р. Рорбах пропонував уряду Німеччини за допомогою українців-військовополонених проголосити розподіл неселянської землі між українськими селянами, щоб відвернути їхні симпатії від Росії [3, 443-444]. На початку травня 1918 р. П. Рорбах за ініціативою німецьких дипломатів відвідав Київ. Він мав на меті як експерт оцінити стан справ в Україні, розробити рекомендації для німецького уряду і водночас налагодити контакти з українськими політичними колами. Грунтуючись на своїх враженнях, П. Рорбах радив прискорити проведення задекларованої урядом П. Скоропадського аграрної реформи. За розрахунками П. Рорбаха, селянське господарство в Україні потребувало не менше 6 десятин орної землі [7, 87, 121].

Крім Пауля Рорбаха, плани послаблення Росії в інтересах Німеччини і створення окремої української держави до і під час Першої світової війни пропагували інші відомі журналісти та науковці [10, 179-216]. Ці ж ідеї містили меморандуми керівників німецької промисловості, подані на розгляд урядовців [11, 17-18]. Крім аграрної реформи Столипіна, якою лякав уряд і суспільство Німеччини П. Рорбах, інші автори виділили ще декілька складових „загрози зі Сходу”: зростання населення Росії, надання Францією величезних кредитів, розширення транспортної мережі, зміцнення фінансів, ефективна програма переозброєння [12, 64-65]. Запропоновані аналітиками аргументи були враховані урядом Німеччини і відіграли свою роль у зростанні напруженості між цією державою і Росією, що зрештою призвело до війни між ними. Отже, намагаючись зобразити

аграрну реформу як елемент загрози з боку Росії, яка потребує від Німеччини відповідного реагування, Пауль Рорбах в свою чергу посприяв тому, щоб реформа дійсно набула такого значення.

1. Mogk W. *Paul Rohrbach und das „Grossere Deutschland“ Etnischer Imperialismus im wilhelminischen Zeitalter. Ein Beitrag zur Geschichte des Kulturprotestantismus.* – Muenchen, 1972.
2. Bieber H. *Paul Rohrbach – ein konservativer Publizist und Kritiker der Weimarer Republik // Dortmund Beitrage zur Zeitungsforschung 16.* – Muenchen – Pullach, Berlin, 1972.
3. Borowsky P. *Paul Rohrbach und die Ukraine. Ein Beitrag zum Kontinuitaetsproblem // Deutschland in der Weltpolitik des 19. und 20. Jahrhunderts.* – Duesseldorf, 1973.
4. Meyer H.C. *Rohrbach and his Osteuropa // The Russian Review.* – 1942. – № 2.
5. Meyer H.C. *Germans in the Ukraine, 1918. Excerpt from unpublished letters // American Slavic and East European Review.* – 1950. – № 9.
6. Цимбаев К.Н. „Великая Германия” Пауля Рорбаха / *Вестник МГУ. Серия 8. История.* – 1998. – № 5.
7. Borowsky P. *Deutsche Ukrainepolitik 1918, unter besonderer Beruecksichtigung der Wirtschaftsfragen.* – Hamburg; Luebeck, 1970.
8. Левин И.О. *Германский империалист о будущем России // Русская мысль.* – 1916. – № 7.
9. Савицкий П. *Борьба за империю. Империализм в политике и экономике // Русская мысль.* – 1915. – № 2.
10. Doroschenko D. *Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte deutsch – ukrainischer Beziehungen.* – Muenchen, 1994.
11. Ремеер К., Бах П. *Політика німецького імперіалізму щодо України в Першій світовій війні // Український історичний журнал.* – 1968. – № 8.
12. Уткин А.И. *Первая мировая война.* – М., 2001.

В.В. Сокирська

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ НА УМАНЩИНІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ Г.Ю. ХРАБАНА

Одним з маловивчених питань є земельна політика царського уряду в Україні як реакція на революційні події 1905–1907 рр. Безперечно дослідники зверталися до аналізу окремих питань теми. Не залишилася поза увагою ця тема і в науковому доробку історика України, краєзнавця Уманщини Григорія Юхимовича Храбана.

Державний архів Черкаської області впродовж багатьох років займається комплектуванням особистих фондів відомих людей Черкаського краю. Надзвичайно цікавим і багатим джерельним матеріалом є фонд Г.Ю. Храбана. Державним архівом Черкаської області було опубліковано збірник статей до 100-річчя від дня народження дослідника. Матеріали його особистого архіву також представлені в архіві Інституту археології НАН України. Однак ще й досі вагомість наукової спадщини уманського краєзнавця не поцінована належним чином.

Мета публікації полягає в тому, щоб на основі аналізу архівних фондів і опублікованих матеріалів

дослідити зокрема внесок Г.Ю. Храбана у вивчення аграрної історії Уманщини.

Григорій Юхимович Храбан народився 9 травня (26 квітня) 1902 р. у селі Великий Молодьків Північної волості Новоград-Волинського повіту Волинської губернії (тепер Новоград-Волинський район Житомирської області). У гімназичні роки був активним учасником товариства „Просвіта” [1, 2]. Самостійну роботу Г. Ю. Храбан розпочав як вчитель німецької мови, а згодом працював завідуючим у сільських школах. Роботу поєднував з навчанням у Київському педагогічному інституті [1, 36]. У березні 1934 р. Григорія Храбана за пропозицією Київського обкому партії було призначено директором Уманського педагогічного технікуму [2, 8].

2 липня 1938 р. Г. Храбана було заарештовано органами НКВС [3, 9]. Вісім років покарання провів Григорій Юхимович на засланні, періодично звертаючись до вищих посадових осіб держави з проханням переглянути вирок. Лише 2 липня 1946 р. Г. Ю. Храбана було звільнено і він повернувся до Умані [3, 150]. В січні 1950 р. Григорія Юхимовича знову було заарештовано і відправлено на заслання у Красноярський край. Тільки в квітні 1956 р. було скасовано постанову про його заслання та закрито справу щодо його звинувачення [4, 189].

У вересні 1956 р. Г. Ю. Храбана було призначено директором Уманського краєзнавчого музею [1, 27]. Через два роки він вийшов на пенсію. Краєзнавча діяльність Г. Ю. Храбана була різноманітною: з дозволу інституту археології АН УРСР він брав участь в археологічних розкопках на території Черкаської та Полтавської областей, активно досліджував матеріали архівів та бібліотек Радянського Союзу. Результатом цієї роботи стала велика кількість науково обґрунтованих публікацій з історії краю у спеціальних та періодичних виданнях.

У своїх дослідженнях з теми революційних подій 1905–1907 рр. та впровадження Столипінської аграрної реформи Г. Ю. Храбан зосередив увагу на регіональній історії, а також на деяких аспектах соціально-економічного розвитку краю, на особливостях впровадження згаданої реформи на Уманщині та реакції на неї селянства.

Краєзнавець багато працював з документами Центрального державного історичного архіву України в місті Києві, зокрема з фондами 274 і 442, а також залучав фонди Державного архіву Черкаської області, матеріали Уманського краєзнавчого музею. Результати цієї копіткої роботи були опубліковані в періодичній пресі, у фахових виданнях, частина у рукописному вигляді залишилася в особистому фонді, що зберігається у Державному архіві Черкаської області.

Так, Г. Ю. Храбан дійшов висновку, що революція 1905–1907 рр. не принесла суттєвих змін в життя Уманщини. З середини 1907 р. царизмом здійснювався курс на обмеження або ліквідацію незадовго до того дозволених політичних свобод. Як відомо, головним натхненником і організатором наступу царизму на демократію був голова Ради міністрів П. Столипін. Він хотів створити сильну централізовану, монолітну імперію, повернути царському самодержавству колишню необмежену владу і вплив у народі. При цьому П. Столипін враховував уроки революції і шукав шляхи виходу з політичної кризи. Було очевидним, що

масова участь селян в загальнонародному бунті була наслідком збереження таких пережитків феодалізму, як поміщицьке землеволодіння і селянська община. Остання показала не тільки свою нездатність ефективно господарювати, але і належно контролювати своїх членів.

У своїй статті „До 60-річчя боротьби селян Уманщини із столипінською реформою” Г. Ю. Храбан доводить, що більша частина селян і насамперед біднота одразу побачили в столипінському законі велику небезпеку, яка вкрай погіршить життя. За общинного володіння на Уманщині вся селянська земля ділилася на три частини, одна з яких по черзі раз у три роки кожним селянином на своєму полі засівалась озиминою, друга – яриною, а третя – залишалася під толокою. На толоці всім селом випасали свою худобу. В цьому була вигода для малоземельних. Ліквідація спільної громадської толоки позбавляла, в першу чергу, незаможних тримати худобу, бо для них на власному клаптику не буде вже випасу. Коли до реформи земля бідняка чи середняка була розкидана по клаптику в кількох місцях, хоч це утруднювало обробіток, але зате рятувало від стихійного лиха. Коли земля буде нарізана в одному місці, відруб може припасти на таке місце, що погано родить, а на випадок стихії – весь посів зразу загине. Доведеться від голоду тікати з села назавжди, збувати за безцінь землю сільським глителям. Саме на це і розраховував столипінський закон: зміцнювати на селі прошарок буржуазії, свою опору. Тому, на думку Г. Храбана, проти хутірської системи виступала більшість селян краю [5, 4].

Формально для здійснення землевпорядкування в селі потрібна була згода селян, але у зв'язку з масовою відмовою останніх, на Уманщині реформу стали впроваджувати насильно, починаючи з 1909 р. [6, 12]. Відстоюючи позиції колективної власності на землю і цілковитої майнової рівності, характерні для епохи, в якій жив дослідник, Григорій Юхимович справедливо засуджував її в тій частині, коли досить було кільком десяткам заможних в селах Уманщини висловити бажання вийти на хутори і їм нарізували найкращу землю на шкоду селянським господарствам, які не хотіли ні хуторів, ні відрубів.

Дослідник виявив, що в селі Собківці погодилися вийти на хутори 27 господарств, хоч проти виступило понад 200 селян. У Псярівці (Ятранівці) 72 заможники вирішили пожитися коштом 600 своїх односельчан, подібне відбулося в Бабанці та в Свиначці [5, 4].

З матеріалів, досліджених Г. Ю. Храбаном в ЦДІА України, ми дізнаємося, що прихильники общинного користування землею вирішили звернутися зі скаргою до царя. Виділенням двом чи трьом уповноваженим доручили від імені громади підписати телеграму до столиці. В телеграмі з Бабанки просили царя заступитися „за скривджених і зруйнованих уманською землеустрійною комісією”. Комісія вислала землеміра для „виділення 250 господарям відрубних ділянок, надаючи кращу землю, на якій посадили озимину та ярину, а нам 335 господарям-общинникам, залишає з водоміями, від чого ми матимемо збитки через потрапили хліба й несправедливу нарізку”. Тому уповноважені від імені громади просили царя „припинити незаконну діяльність комісії” [6, 14]. Як і треба було сподіватися, із столиці селянам нічого не відповіли.

Тим часом на місцях пристрасті розпалювалися з новою силою. При дослідженні цього питання Григорій Юхимович встановив, що проект нарізки хуторів і відрубів у Бабанці землеміри закінчили і чекали, коли з полів зберуть врожай, щоб розпочати безпосередньо відводити землю. Радикально налаштовані проти реформи уповноважені громади обходили двори і намовляли селян не погоджуватися на обмін своїх полів з тими, хто хоче вийти на хутір, а зразу збирати з поля хліб, орати і засівати озиминою. Село одразу поділилося на два ворожих табори за майновим станом: в одному вороги общини – багатії, в другому – біднота і маломісні середняки. Ворожнеча перейшла в бійки. До Бабанки часто найжджала поліція, складала протоколи. Непокірних селян часто викликали в Умань до мирового посередника. Прихильники общини вперто стояли на своєму. Спокою в селі не було. Общинники погрожували самосудом землемірам, коли вони поткнулися на їхні поля. Однак поліції вдалося вислідити уповноважених Биркуна і Качура, їх було заарештовано. Після цього за участі поліції хутори було нарізано [7, 4].

Як вказує дослідник, не вщухала боротьба проти відводу на хутори і в селі Собківка. В ніч на 9 вересня 1909 р., коли всі в селі заснули, хтось підпалив хату односельця, де жили землеміри. Палій мав намір знищити землеустрійні плани. Хто підпалив хату, так і не дізналися. Однак із села було на два роки вислано в Молдавію декілька селян, які особливо активно виступали проти землевпорядкування [6, 8].

Г.Ю. Храбан виявив, що в селі Гродзеве за землевпорядкування взялися в 1910 р. Ціле літо неспокій огортав село і в першу чергу прихильників общини. Вони шукали способу перешкодити землемірам. Коли вже плани відводу землі були готові, 28 вересня з Умані в Гродзеве приїхав мировий посередник з волосним старшиною. Обидва вони з землемірами, які забрали з собою плани, межові знаки та свої інструменти, а також із селянами, котрим нарізувалися хутори, подалися в поле. Зразу ж на дзвіниці вдарив на сполох дзвін. Понад півтисячі жителів – чоловіків, жінок, парубків і навіть дітей, з'явилися на майдані біля церкви. Озброївшись кілками, тичками й камінням, вони кинулися за землевпорядниками. Вмить було знищено межові знаки та землемірні інструменти. Селяни всіляко ображали мирового посередника й землемірів. Кілки й тички загуляли по спинах ласих вийти на хутори. Хтось пострілом із рушниці поранив у голову волосного старшину. Після цього всі землеустрійники з мировим посередником поспішно залишили це своєрідне поле бою. Звичайно, доводить дослідник, гродзевські общинники свого добилися. В село прибув повітовий справник поліції з двома загонами кінних стражників. Вони вчинили в селі жорстоку розправу. Понад двадцять гродзевців попали за ґрати. В червні 1911 р. відбувся суд і вісімнадцять селян було засуджено на різні строки ув'язнення [7, 4].

Приватне землеволодіння покликане було посилити верству заможних селян, на яких у подальшому уряд збирався спиратися. Г.Ю. Храбан приходиться до висновку, що на території Уманщини реформа мала лише частковий успіх. Вона відкрила широкі можливості для підприємливих селян. Однак при цьому зростало і число бідняків. Збереження

великого поміщицького землеволодіння не дозволяло розв'язати проблему малоземелля та безземелля.

Історик вказує, що стихійні селянські виступи проти Столипінської реформи хоч і не допомогли учасникам цих виступів, але все ж реформа, покликана врятувати поміщицьке землеволодіння і припинити революціонізування селянських мас, була зірвана подальшою революційною боротьбою робітників і селян. Опір царизму, поміщикам і куркулям з боку зубожілого селянства зростав. Боротьба проти реформи допомогла також і тим селянам, які ще наївно вірили в заступництво царя, позбутися цієї облудної віри [6, 8].

Завдяки дослідницькій діяльності Григорія Юхимовича Храбана в науковий обіг вперше було введено документи, що розкривають особливості впровадження Столипінської аграрної реформи в окремо взятому регіоні, висвітлюють проблеми аграрної історії України початку ХХ ст. Тому наукова спадщина уманського краєзнавця потребує й надалі поглибленого дослідження.

1. Державний архів Черкаської області (Далі – ДАЧО). – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 152.
2. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 155.
3. ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 492.
4. ДАЧО. – Ф. Р-5625. – Оп. 1. – Спр. 493.
5. Храбан Г.Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із століпінською аграрною реформою // Уманська зоря. – 1970. – 25 вересня.
6. ДАЧО. – Ф. Р-5624. – Оп. 1. – Спр. 79.
7. Храбан Г.Ю. До 60-річчя боротьби селян Уманщини із століпінською аграрною реформою // Уманська зоря. – 1970. – 26 вересня.

Ю.П. Присяжнюк

МЕНТАЛЬНІ „ПОЧУВАННЯ” УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ ПРОВЕДЕННЯ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ

Протягом ХХ ст. „соціальна історія селянської культури” періоду проведення століпінської аграрної реформи або взагалі не потрапляла в поле зору дослідників, або трактувалася в контексті соціально-економічного обґрунтування майбутнього жовтневого перевороту. Така тенденційність доволі чітко простежувалася у працях навіть істориків відомої київської школи М. Грушевського – С. Глушка, С.Шамрая, П. Діхтяра та ін. [1, 79-82].

Радянська історіографія селянського внутрішнього світу періоду, коли на селі „набирали оберти модернізаційні процеси” [2, 59], по суті обмежувалася характеристикою тих конфліктів, які в руслі панівної комуністичної ідеології тлумачилися як основний зміст „епохи імперіалізму”. Зазвичай про хліборобську людину писали, що вона „задихалася від малоземелля”, „розорювалася”, „розшаровувалася на сільську бідноту і куркульство”. При цьому свої шоденні мрії та віковічні помисли начебто спрямовувала виключно на „вирішення класових суперечностей, що невпинно загострювалися” [3, 238].

З початку 1990-х років увага дослідників здебільшого зосереджується на з'ясуванні процесів капіталізації сільськогосподарського виробництва.